

«TARİHİLİK» ve «TARİHSİZLİK»

Takiyettin Mengüsoğlu

I.

İnsan tarihî bir varlıktır. İnsanın tarihî bir varlık olması demek, onun üç dimension'lu (buutlu) bir zaman içinde yaşaması demektir. Burada zamanın dimension'larıyla *geçmiş, şimdi, gelecek* kastedilmektedir. Zamanın iki yanı vardır: fizik-kosmik yanı, anthropologik-tarihî yanı. Fizik-kosmik zaman, tek dimension'ludur¹. Onun ne bir başlangıcı ne de bir sonu vardır; fizik-kosmik zaman, akış içindedir; onun sabit bir noktası yoktur; ne hızlilik ne de yavaşlık tanır; bir düzüye akıp gider; o, real varlığı determine eder. Böylece, hem insan başarıları ve tarihî olaylar, hem de kosmik olaylar bu zamanın içinde yerlerini alırlar.

Fizikçi kosmik zamanın kendisini değil, onun içinde olup-biten olayların devamını ölçer. Fizikçi, elindeki stop saati ile olup-biten bir olayın başlangıç noktasını sunî olarak tesbit eder; son olarak kabul ettiği nokta ile başlangıç saydığı nokta arasındaki devamı ölçer. Bu olay, ışığın hızı, bir cismin hareketi, kânın bedeni dolaşması, bir canlının herhangi bir organına yapılan bir tenbihin idrak edilmesi olabilir. Fizikçi, bu tek buutlu kosmik zamanı, ancak mekânla münasebete getirerek ölçebilir. Çünkü bütün olaylar, zaman-mekân birliği içinde olup-bitiyorlar. Fizikçi, zamanı saniye ile veya onun bölüntüleriyle ölçer. Zamanı ölçmenin uzun bir tarihçesi vardır. Fakat burada bu bizi ilgilendirmemektedir; bu sebepten ele alınmıyacaktır.

Bu noktada bir yanlış anlaşılmanın önlenmesi gerekmektedir: Zamanı, fizik-kosmik ve anthropologik-tarihî zamanlara bölmek, onu ikileştirmek demek değildir. Zaman «bir» ve «tek»

¹ Dimension, her iki zaman alanında da, ölçülebilen demektir.

bir oluş prensibidir. Zamanın bahsettiğimiz «dikiliği», sadece onun incelenmesi bakımından baş vurulan bir «dikilik»tir; yani sadece gnoseolojik ve metodolojiktir. Zamanın iki yanı da ölçülmektedir; fizik-kosmik zaman da, anthropolojik-tarihî zaman da ölçülüyor. Birincisi, stop saati ve benzerleriyle, tarihî zaman da saatler, günler, haftalar, aylar, yıllar, yüzyıllarla ölçülmektedir¹. Yalnız bu ölçülmedeki prensipler değişir. Üstelik kosmik olayların bir tarihinden konuşulamaz; ancak insan olaylarının ve insan başarılarının bir tarihi vardır. Fakat her iki halde de zaman boşuna akan, içi boş olan bir varlık-alanı değildir. Her iki alanda da zaman, içi dolu olan bir oluş prensibidir.

II.

İnsan yapıp-eden bir varlıktır. İnsanın yapıp-ettikleri «şimdi» denilen zamanda başlar. Fakat «şimdi» bir orta noktadır; onun bir *dünü*, bir *yarını* vardır; o, bir tarafıyla insanı *düne*, *geçmişe*, diğer tarafıyla da *yarına*, *geleceğe* bağlar. Çünkü her «şimdi», biraz sonra geçmiş olmakta, hem de geleceğe uzanmaktadır. Anthropolojik-tarihî zaman içinde insanın yapıp-ettikleri ve bunların neticesi olan başarıları yerini alır. İnsanın tarihî bir varlık olması demek, onun bütün başarılarıyla, başından geçen ve geçmiş olan bütün olaylarla zaman dimension'larına kök salması demektir. Zamanın dimension'larına kök salmak demek, insanın geçmişi, geçmişteki başarıları bilmesi, şimdiyi geçmişin başarılarına dayanarak ve geleceği hesaba katarak yaşaması demektir. Bu, geçmişteki başarıların izlenmesi, hataların tasfiye edilmesi, bir kontinuite'nin kurulması demektir. «Tarihsizlik» ise, insanın zaman dimension'larından «şimdi»ye yahut da *düne* saplanıp kalmasıdır. Böyle bir durumda *dün-sferi*, «geçmiş», «şimdi»ye alınır; *dün*, *dün* olarak yaşanmaz, *şimdi* olarak yaşanır, yani geçmiş, mazi, şimdiye getirilerek «gelenekçiliğe» saplanıp kalınır; artık burada *dünü* bir tenkit süzgecinden geçirmeyi kimse aklının köşesinden bile geçirmez.

Bütün *şarklılar* böyle bir tarihsizliğin, tek dimension'lu bir zamanın içinde yaşarlar. *Şarkta* «*dün*» positiv bir mânada ele alınmaz, tenkit süzgecinden geçirilmez; «*yarın*» da çok kısa mesafeli-

¹ Daha fazla bilgi için bakınız «Felsefeye Giriş» ikinci baskı, s. 153 - 155.

dir; *şarklının* davranışlarında «şimdi» tek başınadır; yapılan-edilen hep «şimdi» içindir. Yarın, uzak bir gelecek, hemen hemen yok gibidir; herkes gününü gün etmekle yetinir. *Şarklı* insan böyle tek dimension'lu bir zaman içinde yaşamakla hayvana yaklaşmaktadır; aradaki biricik fark, hayvanın dünü unutmamasıdır.

Tarihsizlik, *şarklının* yapıp-ettiklerinde birbirine zıt gibi görünen, aslında aynı kaynaktan gelen iki şekilde ortaya çıkar: Donmuş gelenekçilik ve kontinuite'den mahrum olma. Bu yüzdendir ki *şarkta* yapılan-edilenin bir kontinuite'si yoktur. *Şarklı* yapıp-ettiklerinde dünle hesaplaşmadığı, yarını hesaba katmadığı için, o, devam fikrinden yoksundur; onun kontinuite hakkında bir duygusu yoktur. Onun yapıp-ettikleri bir yaz-boz tahtasına benzer. Bir müessesenin başında bulunan insanın yaptığı bir şeyi, kurduğu bir düzeni, onun yerine geçen başka bir kimse, yapılan-edilen üzerinde bir inceleme yapmadan, başka bir şekilde yapmağa kalkar; böylece o, kendisinden önce yapılan-edilenin eksiklerini bulup tamamlayacağı yerde, onu bozar, yeni bir şey yaptığını sanır; yapılan-edilenler arasında bir kontinuite kurulmaz; ya her şey tersine çevrilir, yahut da olduğu gibi kalır. Yapılan tecrübeler kıymetlendirilmez; bunun için de yapılan hata, hata olarak kalır; yapılan hatadan ders almak diye bir şey olmadığı gibi, pozitif bir başlangıcın da az sonra kökü kazınır; ancak yapılan hatalara yenileri katılır.

Şarktaki tarihsizlik her alanda kendisini gösterir; ilim de bunun dışında kalmaz. *Şarkta* ilim alanında bile bir kontinuite yoktur; her şey kesik kesiktir. Bunun içindir ki *şarkta* bir insanın ilmî başarısı ne olursa olsun ölen insan, hepten ölmüştür; onun eserleri, başarıları da birlikte ölmüştür. Bu sebepten dolaydır ki, bizim bir topluluk olarak ilim ve felsefe sahasındaki başarılarımızın bir tarihi yoktur. Çünkü herkes kendisi ile başlıyor, ötekileri yok sayıyor. *Batı* dünyasında bunun tam tersi ile karşılaşırız: İlim ve diğer sahalardaki başarılar, onları gerçekleştirmiş olanlarla birlikte ölmez; bu başarıların tarihte bir yeri vardır; çünkü hiç kimse kendisiyle başlayamaz; hiç kimse dününü inkâr edemez; dünü bilmemezlikten gelemez; başarılar unutulmağa terkedilemez; çünkü *batıda* dünün başarılarıyla bugünün başarıları arasında bir hesaplaşma vardır. Bu hesaplaşmada

positiv olan ele alınır, yürütülür; ona yeni şeyler katılır. Negativ olan terk edilir. Burada negativ olanı positiv olandan ayıran kriterium çok basittir: Bugünkü ilim ve hayat aktivitemize bir şey katmayan, onu engelleyen terk edilir; bugünkü ilim ve hayat aktivitemize bir şey katan, ona canlılık kazandıran da yeni fikirlerle birlikte yürütülür. Tarihî gelişme, tarihîlik ancak böyle gerçekleşir.

Şarkın ilim alanında kökünü tarihsizlikte bulan ve tarihsizliği besleyen kötü gelenekleri vardır: *Şarklı* kaynak vermekten korkar; çünkü o, araştırmanın emek ve zahmetine katlanarak bir neticeye varmak yerine, daima hazıra konmak ister; bu da ancak başkalarının fikirlerini kendi fikirleriymiş gibi göstermekle sağlanabilir. Bunun için de o, yazdığı yazılarda faydalandığı kaynakları değil, faydalanmadığı, hattâ hiç görmediği kaynakları verir; çünkü o «plagiat»a alışmıştır; halbuki kaynak vermek demek, kendisi kadar başkalarının da bu sahaya emeğinin geçtiğini kabul etmek demektir; buna *şarklının* «tarihsizliği»nin tahammülü yoktur; çünkü bunu kabul etmek, *şimdi* ile *geçmişte* olup-biten arasında bir kontinuite kurmak demektir. Böyle bir kontinuite kurmadan yürümeyen *batılı* için başarılar ölümsüzdür; onları gerçekleştiren insanın, insanların, gelip-geçici hayatına bağlı değildir. Onun içindir ki, Kant, Descartes, Goethe, Shakespeare, Hume ve benzerleri ölmüşlerdir; yaşamakta devam ediyorlar; çünkü *batılı* insan tarihî bir varlıktır; ve o bunun farkındadır; o, daima dünü ile bugünü arasında bağlar kurar. Halbuki aynı şey İbni Sina ve Yunus için söylenemez. Onların ancak birkaç «meraklısı» vardır; bu merak, tıpkı insanın bir oyuna saldıdığı merak gibidir. *Şarklı* sadece bir merakın peşindedir; burada ilmî bir gaye yoktur; o, kendisinin hissî bir tarafını tatmin ettiği için buna merak salmıştır. Böylece *şark*, Descartes'ın bilginin kontinuitesi için ileri sürdüğü fikri tersine çevirir; Descartes'ın «*motus intellectualis nullibi interruptus*»¹ sözünü, «*motus intellectualis semper interruptus*»² şekline sokar.

Böylece *şarkta* değişiklik ve kesintiye uğrama yalnız ilimde, felsefede değil, onun müesseselerinde de kendisini gösterir. Şu

¹ İnsan bilgisinin kontinuitesi hiçbir yerde kesintiye uğramaz.

² İnsan bilgisinin kontinuitesi daima kesintiye uğrar.

son otuz, otuzbeş sene içinde ilk ve orta öğretim kurumlarımızda yapılan değişiklikleri gözönünde bulunduralım. Bu değişiklikleri sayıp dökmek bile güçtür. Aynı şey Üniversite için de söylenebilir. Üniversite 1933 de Atatürk tarafından modern bir mânada kuruldu. Memleketimizde ilk defa akademik meslek bir düzene, kanuna bağlandı. Zamanla Üniversite öyle değişiklikler geçirdi ki, bugün Üniversitelerimize «Üniversite» adını vermek bile güçtür. Fakülteler birbirinden tamamiyle kopmuştur; hattâ bir fakültenin içindeki ilim grupları arasında bile bir bağ kalmamıştır; bunun için de fakülteleri parçalamak, yeni fakülteler kurmak modası ortaya çıkmıştır. Bugün İstanbul Üniversitesi fakülte kurmak inflation'u içinde çirpınıp duruyor; nerede ise her ilim dalı bir fakülte oluyor. *Universitas* kavramı kaybolup gitmiştir. Çünkü her fakültenin kendisine has bir ders ve imtihan yönetmeliği, bir doktora yönetmeliği var; bunlar da durmadan değiştirilir. Bütün bu olup-bitenler, «tarihsiz» olmanın, «tarihsizliğin» bir neticesidir.

III.

Tarihî bir varlık olan insan daima dünün başarılarıyla, görüşleriyle hesaplaşmak zorundadır; çünkü ilim, felsefe, kurumlar ancak böyle ilerleyebilirler; bu da insanın yaptıkları-ettikleri arasında bir kontinuite kurmasıyla gerçekleşebilir. Halbuki *şarklının* kontinuite kurmağa, yapılan—edileni devam ettirmeye tahammülü yoktur. O daima değişiklik ister. Nitekim bu yazının çıktığı «Felsefe Arkivi»nin kapağı bile değiştirildi; onu kurranların, onda yazı yazarların adları silindi. Fakat neden silindiğini anlatan bir not da konmadı. *Şark kurnazlığı* susar; çünkü susmama bir sorumluluk yüklenmeyi gerektirir. *Şarkta* bir şey yapılır-edilir; fakat onun hesabı verilmez. «Arkiv»de yarın nasıl bir değişiklik olacağını kestirmek güç, ama tasarlamak mümkün. Böylece ilmî bir derginin kapağı bile uzun sürmeden değiştirildi.

«Öğrenci Kılavuzu»ndaki ilim dallarının değişikliği de öyle oldu. Daha önce ilim dallarının bu «kılavuz»daki tertibi başka idi; şimdi tam tersine çevrildi. Halbuki *Batıda* bir kere bir sıra, bir düzen kuruldu mu, o sıra ve düzen devam ettirilir, sürdürülür. Fakat *şarklının* çok kuvvetli olan değiştirme ve de-

ğişiklik duygusu, yapılan-edileni devam ettirmeğe mânidir. «Kılavuz»da yapılan bu değişikliğin yarın başka bir şekil alacağından da şüphe edilmemelidir. Bu değiştirme ve değişikliklerde, herkes kendisinin bir iş yaptığını göstermek ister; bu değişiklikleri yapan insan da gerçekten bir şey yaptığını sanır. Eğer *şarklı* hiçbir şey değiştiremiyorsa, o vakit yeni geldiği dairesindeki masanın yerini değiştirir.

1946 yılında Üniversiteye muhtariyet veren «Üniversiteler Kanunu», yerli ve yabancı profesörlerin katılmasıyla, uzun bir araştırma ve uğraşma sonunda meydana gelmiştir; ve Üniversite de bir gelenek kurmak üzere idi. Fakat bu defa da Üniversite siyasetin eline düştü. Nitekim 1954 den 1960 a kadar, Üniversite Kanununu değiştirme tehdidi, siyaset adamlarının elinde bir Damokles kılıcı oldu; fakat yine de Üniversite 1960 yılına sağ selâmet ulaştı. 1960 yılının sonbaharında, bir gece içinde, kapalı kapılar arkasında Üniversite Kanunu değiştirildi; kurulmak üzere olan gelenek, bir daha dirilmemek şartıyla tahrif edildi. Çünkü *şarklı* positiv bir gelenek, bir kontinuite kuramaz. *Şark* şahısları düşünür; şahıslar da müesseseyi değil, kendi çıkarlarını düşünürler; müessese zarar görür, hattâ yıkılırsa, bu şarklıyı çok az ilgilendirir; çünkü asıl olan, değişiklik ve değiştirmedir. Böylece *şarklı* kendi kurumlarını tahrabetmeğe, bir kontinuitenin kurulmamasına o kadar alıştı ki, o ne yaptığının farkında bile değildir; onun gayesi değişiklik ve değiştirmedir; yahut da müessese dondurulur; onun hayatla ilgisi kalmaz; bu defa da değişiklik zarurî olur.

Bugün İstanbulu süsleyen binlerce eski eser var. Bunların tarihi çok defa kesin olarak bilinmez; bilirse de rivayetlere dayanır. Bu eserlerle Anadolu'daki eski eserlerimiz hakkında *batılular* bir çok yazılar yayımlamışlardır. Böylece *batılular* tarafından yazılan kitaplarda, turist rehberlerinde kendi eserlerimiz hakkında bol bol bilgi bulabiliyoruz. Meselâ bizim kısaca Çemberlitaş adını verdiğimiz sütunun ne kadar uzun bir tarihi, bir mythos'u vardır. Biz ona Çemberlitaş adını vermekle yetiniriz. *Şarklı* tarihî realite yerine efsaneler uydurur; olayları kıymetlendirirken bu efsanelere dayanır. Bu tarihsizlik yüzündendir ki bugün şarkta bir theoloji de yoktur. Bu yalnız İslâmlar için değil, şark Hristiyanları için de böyledir. *Batı* Hristiyan theolojisi şarkta bilinmez. Bundan dolayı da Hristiyanlık doğuda

ve batıda başka şekiller almıştır. Bu bakımdan Arap Hristiyanlarla Arap İslâmlar arasında hiçbir fark yoktur. Bu ortak yan, hep ortak olan tarihsizliğe dayanmaktadır.

Tarihsizlikten bir türlü kurtulamayan şarklı için «dün» geçmiş ve ölmüştür; hem de bir daha dirilmemek şartıyla ölmüştür. Ölü ile uğraşılmaz. Fakat insanlık dünyasında olup-biten, biyolojik ölümden çok farklıdır. Gerçi olaylar olup-bitmiştir; fakat onların tesirleri devam eder. Her olay böyle olmasa bile, tarihî olaylar böyledir; hele başarılar ve müesseseler alanında «tarihîlik» fenomeni bütün ağırlığı ile karşımıza çıkar; çünkü bir defa ortaya atılan fikirler ölmüyor; fikir dünyası ebedîdir; fikirler insanda ebedî olan bir alan meydana getirirler. Her topluluğun, her milletin, her kurumun kökü dündedir. Ama dün bir *tabu* değildir; dünden gelenlerle her çağda, her an hesaplaşmak zorundayız. Yapılan-edilen inkâr edilemez, yok sayılamaz; çünkü dünün hem pozitif, hem de negatif yanlarından faydalanılabilir. Negatif olan, gelişmeye engel olan bir kenara atılır; pozitif olandan faydalanılır. Hiçbir kurum, hiçbir insan kendi kendisiyle başlayamaz. Kendisinden önceki insanların pozitif ve negatif başarılarını, eylemlerini gözönünde bulundurmak, onlarla hesaplaşmak zorundadır. Hiçbir insan, bu insan ne kadar kabiliyetli olursa olsun, kendisinden önce yapılan-edilenlere karşı ilgisiz kalamaz; onları yok sayamaz. Fakat «dün», geçmiş, biyolojideki irsîlik fenomeni gibi değildir; irsîlik faktörleri, meselâ gen'ler, nesilden nesle olduğu gibi devredilir. Bir *mutation* olmadıkça, bu olay kendisini olduğu gibi sürdürür. «Tarihîlik», dünün her şeyinin aynı sadakatle nesilden nesle devredilmesi demek değildir; böyle bir durum ancak «tarihsizliğin» bir neticesi olabilir. Halbuki insan tarihî bir varlıktır. Tarihî bir varlık olmak demek, ne geçmişi bir daha dirilmemek şartıyla ölmüş saymak, ne de, irsîlik fenomeninde olduğu gibi, maziye geçen herşeyi aynı sadakatle devralmaktır. Tersine tarihîlik demek, geçmişte olup-bitenleri, dini de içine almak şartıyla bütün insan başarılarını bir revision'dan geçirmek demektir. Böyle bir revision bile, her çağda başka bir karakter taşımak zorundadır.

IV.

İnsanın tarihî bir varlık olması, onun daima dünü ile bil-

gisinin erişebildiği kadar uğraşmasını, dünün iyi ve kötü tecrübelerinden faydalanmayı aramasını gerektirir. Fakat bu hiç de kolay bir iş değildir. Çünkü düne inmek isteyen insan, bugünün insanıdır. Bugünün insanının içinde bulunduğu, içinde yaşadığı situation'la, kendisine form kazandıran görüşlerle, dünün insanının içinde yaşadığı situation, onun hayatına belli bir biçim veren görüşler arasında farklar vardır.

Düne inmek isteyen, dünün başarılarından, tecrübelerinden faydalanmak isteyen insan bugünün insanı olduğuna göre, o bunu nasıl başaracaktır? Bugünün insanının, kendisini çağına hâkim olan görüşlerden, içinde bulunduğu şartlardan çözüp koparmasına imkân yoktur. Çünkü kendisini çağının dışına koyarak düne inmek, insandan hiçbir aktivlik istemeyen teorik, «kitabî» bir iniş olur; bu da hiçbir şey ifade etmez. Düne böyle passiv bir inişle ancak «kitaplar» yazılabilir; fakat böyle bir inişin yaşanan hayatla hiçbir ilgisi olmaz. Çünkü bugünün insanının içinde yaşadığı «varlık-şartları»nın belli bir seviyesi, benimsediği belli bir görüş-tarzi vardır. Bugünün insanı içinde yaşadığı «varlık-şartları»ndan, belli bir görüş-tarzından kalkarak «dün»ünü yoklamalıdır; onun dününden beklediği belli bir şey olmalıdır; bunun da onun faaliyetlerini canlandıran bir şey olması gerekir. Bir topluluğun bugünkü görüş-tarzını, bugünkü başarılarını canlandırmayan, ona yeni bir hayat katmayan bir «dün», kenara atılması, ortadan kaldırılması gereken bir dün olmuştur.

Böyle bir «dün», sadece bir yükür. Meselâ bizim kendi topluluğumuz için bugün şariat, hacca gitmek, poligami ve benzerleri gibi fosilleşmiş müesseselerin durumu böyledir. İlerlemek için atılan adımları kösteklemek isteyen bağlardan bugünün kurtulması gerekir. Bugünün insanı bu gibi kriterium'lerden kalkarak dününü yoklamağa çalışınca, onun dününde, dünün başarılarında, müesseselerinde bir selektion yapması lâzım gelir. Çünkü «dün»e geçen herşeyin bizim bugün içinde bulunduğumuz «varlık-şartları»nı, yaşadığımız hayatı zenginleştireceğini veyahut da aktivitemizi canlandıracağını beklemek boş bir kuruntu olur. Aslında «dün»le hesaplaşmak demek, onu bir revision'dan geçirmek, rahat yürüyebilmek için sırtımızdaki yükü hafifletmek demektir. Böyle bir ayıklama zarurîdir. Yarın bu

ayıklama, bu selektion tamamıyla başka bir şekilde olabilir; çünkü «yarın», «bugün»den başka olacaktır ve gelişme, ilerleme daima bir ayıklamaya dayanır.

V.

«Dün»e inmek, «dün»ü yoklamak bakımından memleketimizde hüküm süren üç tarih görüşü vardır: 1. Statik, donmuş, gelenekçi görüş; buna muhafazakâr (konservativ) görüş adı da verilebilir. 2. Uzlaştırıcı (telifçi) görüş. 3. İlerici görüş, Atatürk'le birlikte başlayan görüş.

1. Statik gelenekçi görüş: Bu görüş gelişmeyi, kurtuluşu geriye dönmede, maziye diriltmede buluyor. Bunun için de düne geçen, maziye karışmış olan başarıların, statik, donmuş kurumların (müesseselerin) yenibaştan, olduğu gibi diriltilmesini, canlandırılmasını istiyor. Fakat bu görüş, bir kere maziye karışmış olan, statik, donmuş kurumların olduğu gibi diriltilmesinin imkânsız olduğunun farkında değildir. Çünkü düne geçen bu statik kurumlar, her real olan şeyin «kader»ini paylaşmak zorundadırlar; bu «kader»de bir daha geriye dönememek, canlanamamaktır. Zaten «dün»den faydalanmak demek, «dün»e geçen kurumları olduğu gibi diriltmek demek değildir; ancak «dün»ün bugünün faaliyetlerine canlılık veren, canlılık kazandıran, onları ilerleten başarılarından, kurumlarından faydalanılabilir. Bugünün başarılarının ilerlemesine engel olan «dün»ün kurumları ve bu kurumlar içinde ortaya çıkan başarılar kenara atılır. Eğer gelişmek, ilerlemek isteniyorsa, «dün»ün bu donmuş kurumlarından sıyrılmak, onları arkaya atmak, onları arkada bırakmak şarttır.

Bu statik-gelenekçi, konservativ görüş, aynı zamanda «tarihsizliğin» de alabildiğine hüküm sürdüğü bir yerdir. Çünkü bu görüş, geçmiş, fosilleşmiş kurumları, donmuş gelenekleri bugüne geri getirip yeniden yaşatmak istiyor; yani insanı üç dimension'lu bir zaman içinde yaşayan bir varlık olarak değil, tek dimension'lu bir zaman içinde yaşayan bir varlık olarak görmek, insan hayatını müzeleştirmek istiyor. Fakat akış içinde bulunan insan hayatı durdurulup, müze haline getirilemez. Aslında bu statik-gelenekçi görüşün belli başlı bir benimseyicisi yoktur;

çünkü akış halindeki hayat buna imkân vermez; ancak benimser gibi görünenler, halkın saf duygularını kötüye kullanan yarım aydınlar, demagoglar, çıkarıcılar, çıkarıcı politikacılarıdır. Bunlar bile ne istediklerinin farkında değildirler. Onlar ancak müphem iddialarıyla çıkarları için halk kitlesine tesir etmek istiyorlar; onların ilim ve felsefe bakımından ileri sürdükleri veya süreceklere bir fikirleri yoktur.

Bu görüş, «şimdi»nin şartlarını, dünyanın gidişini, teknik ve ilmî başarıları yok sayıyor. «Dün»e karşı duyduğu patetik-romantik bir özleyişten kalkıyor, «dün»ü diriltmek istiyor. Bu bakımdan da dine, dinin kurumlarına dayanıyor. Dinin, İslâm-Şark gelenekçiliğinin herşeye hâkim olmasını istiyor. Bu görüş aslında bizim kendi malımız da değildir; ithal malıdır. Çünkü biz bu görüşten 45 sene evvel ayrıldık. Yarım asra yakın bir zaman geçtikten sonra tekrar geriye dönmek isteniyor. Fakat insanlık tarihinde geriye dönmek mümkün değildir. Olup-bitenler bir daha dönmek şartıyla olup-bitmiştir. Fakat İslâm-Şark gelenekçiliği geriye dönmeyi kendisine bayrak yapmıştır. Burada geriye dönmek demek, artık donmuş olan İslâm gelenekçiliğine dönmek, dünya işleri ile mânevî işleri bir tutmak, herşeyi yine Kuran'ın yargılarına terketmek demektir. Çünkü bu görüş şöyle bir iddiaya dayanıyor: Kuran'da modern ilmin, felsefe ve tekniğin yüzyıllar süren çalışma ve didinmelerinin mahsulü olan herşey var: Atom bombasından tutunuzda, jetlere, radarlara kadar bütün teknik başarılar. Bu görüş şimdiki Mısır theolojisinin mahsulüdür. Fakat şöyle bir sual sorulmuyor: Neden İslâm dinini kabul eden milletlerin hiçbirisinde teknik gelişmeler, ilmî keşifler yoktur? Bunun sebebi ne olabilir? Bunun sebebi açık ve meydandadır: Teknik ve ilmî başarıları bir din kitabı olan Kuran'da görmek. Halbuki Kuran ne ilmî, ne de felsefî bir eserdir; o sadece bir din kitabıdır; üstelik asırlardan beri de yorumlanmamıştır. Kuran yorumlanmadığı için de İslâmlık dünya işlerine karışmış, çürük inançlarla dolmuştur. Halbuki İslâm milletlerinin parlak devirlerinde Kuran yorumlanmıştır; ve bir İslâm theolojisi vardı. Bu theoloji 12 inci yüzyılın sonlarına kadar büyük gelişmeler göstermiştir. Ondan sonraki devirlerde bu ilmî yorum kayboluyor, yerini çürük inançlara bırakıyor. İslâm felsefesi de artık olduğu yerde kalıyor. Arada geçen zaman içinde *batıda* felsefe, ilim, teknik durmadan iler-

liyor. Fakat İslâm gelenekçiliği bu ilerlemeleri takibetmiyor, onlara sırtını çeviriyor. Sonra da onları ithal etmeğe kalkıyor; hem de bunların zaten Kuran'da bulunduğu gülünç iddiası ile.

Batıda, doğuda olup-bitenin tersi olup-bitiyor. Onlar faydalı olanı alıp kıymetlendirmesini biliyorlar. Nitekim İbni Sina gibi filosofların fikirleri *batı* felsefesine bir canlılık kattığı, eserleri, hemen o devirde Lâtinceye çevrildiği halde, İslâm dünyasında bu fikirler bile kıymetlendirilmiyor. Batıda, Ortaçağ'dan sonra Renaissance, Humanism, Reformation gibi fikir akımları ortaya çıkıyor. *Şark* bu akımlardan habersiz yaşıyor. Katı bir gelenekçiliğin içinde tıkanıp kalan Hristiyanlık, Reformation'la yeni bir canlılık kazanıyor. Luther gibi bir din adamı çıkıyor, Tanrıya herkesin kendi öz dili ile hitabedebileceği görüşünü yerleştiriyor. Bizde şimdi bile Kuran'ı Türkçesinden okumak şurada kalsın, Allah kavramının Tanrı olarak Türkçe söylenmesi, fosilleşmiş «selâmün aleyküm» yerine «günaydın» demek günah sayılıyor. Fakat bütün bunlara rağmen, bu fosilleşmiş kavramların, bu statik görüşe dayanan düşüncelerin dirilmesine de imkân yoktur. Nasıl fosillere can vermek mümkün değilse, bir «tarihsizlik» olan bu statik görüşü de canlandırmak mümkün değildir. Aslında halkı böyle bir görüş ilgilendirmemektedir. Fakat demagog, çıkarıcı politikacı, yarım aydın, kendilerinin bile inanmadıkları bu çürük inançları çıkarları bakımından işleyerek halkı istismar ediyorlar; ve saf halkı çıkarları yönünde sürüklemeye çalışıyorlar. Bu da pek uzun süremez; eğer biz bağımsız bir millet olarak yaşamak istiyorsak, bunun uzun sürmesi gerekir.

2. Uzlaştırıcı (telifçi) görüş : Bu görüş hem gelenekçi olmayı hem de bu geleneklere yeni bir şey katmayı istiyor. Geleneklere katılması istenen bu yeni şey, batının ilim ve tekniğidir. Böyle bir telifçiliği Ziya Gökalp denedi. Bu görüş bir zamanlar çok taraftar da buldu. Bugün bile şurada burada bu görüşü benimseyenlere rastlamak mümkündür. Bu telifçi görüşün aldandığı önemli nokta şudur: Bu görüş, ilim ve onun bir çocuğu olan tekniğin, insanın bütün varlık-şartlarından, görüş-tarzından koparılarak alınabileceğine inanıyor; tıpkı bir memleketten başka bir memlekete ithal edilen eşya gibi. Fakat böyle bir inancın gerçekleşmesinin mümkün olmadığını bizim bir buçuk asırlık tarihimiz gösteriyor. Gerçi bir insan topluluğu, başka bir in-

san topluluğunun ilmî-teknik başarılarının mahsulü olan malzemeyi ithal edebilir; fakat ithal edilen bu ilmî-teknik malzeme, o topluluğun malı olamaz, bir ithal eşyası, yabancı bir cisim olarak kalır. Çünkü bu ilmî-teknik başarıları meydana getiren topluluğun görüş-tarzı, varlık-şartları hiçbir şekilde ithal edilemez.

Şark-İslâm gelenekçiliğine, onun kurumlarına dokunmadan ilmî-teknik başarıları, batının görüş-tarzından, varlık-şartlarından kopararak ithal etmek isteyen bu telifçi görüş, bu ikili görüş, yeni de değildir. Bu görüş Tanzimat'la başlar. Tanzimat, bu görüşün theorisini yapmadan, onu tatbik etmeğe çalıştı. Ziya Gökalp bu görüşü temellendirmeyi denedi, yani onun theorisini yaptı. Bu bakımdan Ziya Gökalp bir Tanzimat düşünürüdür; onun bizim çağımızla bir ilintisi yoktur; o, geçen asrın adamıdır. Çünkü Ziya Gökalp de «tarihsizlik» ile «tarihîliği» yanyana yürütmek istedi. Fakat bunların yanyana kalmasına, yanyana yürütmesine imkân yoktur. Aslında bu görüş de sadece bir «tarihsizlik»tir: çünkü bu da sadece «şimdi»yi gözönünde bulunduran ve geçmiş olduğu gibi «şimdi»ye aktarmak isteyen bir görüştür.

3. Bu iki görüşün yanibaşında insan fenomenlerinin üzerine eğilen başka bir tarih görüşü daha vardır. Fenomenlere dayanan bu görüş, doğru olarak, insan başarılarının bir memlekette başka bir memlekete ithal edilemeyeceğini ileri sürer. Çünkü bu tarih görüşü için insan, üç dimension'lu bir zaman içinde yaşayan, değişik görüş-tarzlarına, varlık-şartlarına sahibolan bir varlıktır. Bu görüş kaynağını Atatürk inkılâplarında bulur. Buna göre, ne ilim, ne teknik, ne de başka herhangi bir insan başarısı, bir topluluğun görüş-tarzından, varlık-şartlarından kopararak maddî bir malzeme, bir eşya gibi memlekette memlekete ithal edilebilir. İmdi ilim, teknik, sanat gibi başarıların her memlekette yaratılması gerekir. Bunun için de bu yaratmayı gerçekleştirecek şartların hazırlanması lâzımdır. Bu da batıda yazılan, meydana getirilen ilmî eserleri, teknik eserleri Türkçeye aktarmakla değil, ancak ilmî çalışmayı öğrenmekle, bu alanlarda yaratıcı olmakla elde edilebilir. Bunun için de yeni bir görüş-tarzı, batılı bir görüş-tarzı kazanmak, varlık-şartlarını bir revision'dan geçirmek gerekir. Bunları gerçekleştiren milletler var: Japonlar, Ruslar, Amerikalılar gibi. Bu milletler çalışmayı, ilmî çalışmayı öğrendikten sonra, kendileri de yaratıcı oldular, bazı alanlarda batı dünyasını aştılar, arkada bıraktılar.

Atatürk inkılâbı haklı olarak «tarihsizlik»le savaşıyor, «tarihsizliği» besleyen engelleri ortadan kaldırmak istemiş ve kaldırmıştır da. Bu görüş temelini, ilim, felsefe, teknik, sanat, hukuk gibi önemli insan başarılarını, İslâm dininin, İslâm gelenekçiliğinin, «tarihsiz»liğinin hâkimiyetinden, boyunduruğundan kurtarmakta, onlara autonom bir yer ayırmakta bulur. Çünkü İslâmlık, bütün müesseseleri, ilim ve felsefeyi, teknik ve sanatı, diğer bütün insan başarılarını, varlık-şartlarını, bu dünyadaki hayatı, bütün eylemleri dinin içinde eritmiş, onun boyunduruğu altına almıştır. Böylece hiçbir insan faaliyeti din dışı görülmemiştir; meselâ sağ elle sol elin funktion'ları bile tayin edilmiştir; yani din bütün dünya işlerine, insanın bütün yapıp-ettiklerine karışmıştır; böylece insan, kaskatı, değiştirilmesi yasak olan bir buyruklar sisteminin, bir «tarihsizliğin» içine sıkıştırılmıştır. İslâmlığın bu görüşü, ilim, teknik, felsefe gibi insan başarılarının az geliştiği, bugünkü ilmî araştırmaların, felsefenin, teknik başarıların bulunmadığı Ortaçağ için doğru olabilirdi. Nitekim İslâm Ortaçağı, ilmî-felsefî başarıları bakımından, batının Ortaçağ'ından daha yüksek, daha ilerdeydi. Batı dünyası bir çok alanlarda, meselâ felsefe ve bazı ilim alanlarında, İslâm Ortaçağ'ından faydalanmıştır. İbni Sina'nın fikirlerinden batı Ortaçağ'ının ne kadar çok faydalandığı iyi bilinmektedir. Böyle bir faydalanma, insanın «tarihî» bir varlık olmasının bir neticesidir. İslâm dünyasının hâlâ içinde bulunduğu, içinde yaşamakta olduğu situation da bir «tarihsizlik»ten başka bir şey değildir.

Fakat çağımızda ilim, felsefe, teknik çok ilerlemiş, insanın hayat şartları çok değişmiştir. Bilhassa batıda Yeniçağ'dan başlayarak durmadan ilerleyen ilim, teknik ve diğer insan başarıları, dinî görüşün yetersizliğini, dinin herşeye karışmasının zararlarını açık olarak meydana çıkardı. Batı yüzyıllarca önce kendi Ortaçağ'ını aştığı, bugün karşılaştığımız gelişme ve ilerlemelere ulaştığı halde *şarkın* İslâm memleketleri hâlâ Ortaçağ'ın «tarihsizliği» içinde bocalamakta devam edip durdu. Ancak Türkiye, ilk İslâm memleketi olarak, 45 yıl önce İslâm dininin birlikte getirdiği «tarihsizliği», dinin herşeye karışmasının zararlarını görmüş, ilim, sanat, felsefe, teknik ve benzerleri gibi insan başarılarını dinin otoritesinden, boyunduruğundan kurtarmıştır. Bu görüş teorik temelini yeni bulmağa çalışmaktadır; halbuki pratik hayatta çoktan yerleşmiş, kök salmıştır. Bugün içinde bulun-

duğumuz her alandaki gelişme, hızını inkılâbın bu görüşünden alıyor. Bu görüş, statik, donmuş, tek buutlu olan, yani yalnız «dün»ü gözönünde bulunduran, «dün»ü «şimdi»ye aktarmak, «şimdi»de yaşatmak isteyen gelenekçiliği terk ediyor. Bu görüş için din de öteki insan başarıları gibi bir başarıdır; o da yorumlanabilir, zamanın şartlarına uydurulur; tıpkı ilim ve felsefe alanında olduğu gibi, din alanında da yapılan-edilen tenkit edilebilir, düzeltilebilir.

İmdi dinin öteki insan başarılarına emir vermesi, bu alanlarda yapılan-edilene karışması, insan fenomenlerine tamamiyle aykırıdır; bunun fenomenlerle bağdaşmasına da imkân yoktur. İnkılâbın getirdiği görüş için din, insanın kalbine, vicdanına, iç-hayatına ait bir müessese olarak kabul edilmektedir. Dinin bu dünyadaki hayatımıza, yapıp-etmelerimize karışması veya onlara direktiv vermesi asla doğru değildir. İşte inkılâp bunun, yani dinin real hayatımıza karışmasının veya faaliyetlerimize bazı şeyler buyurmasının önüne geçmek istemiş ve geçmiştir de. Bu hususta geç kaldığımız bir gerçektir. Fakat yüzyılların biriktirdiği çürük inançları tasfiye etmek hiç de kolay bir iş değildir; hattâ bu tasfiye, tabii bir gelişme ile gerçekleştirilemezdi. Bunu ancak bizim inkılâbımız gibi radikal hareket eden bir inkılâp yapabilirdi; ancak böyle bir inkılâp sayesinde bugünkü bağımsızlığımızı, her alandaki autonomimizi kazanabilirdik.

VI.

İslâm gelenekçiliği yalnız ilmin, felsefenin, tekniğin gelişmesini kösteklememişti, aynı zamanda tarihimizi, dilimizi ve diğer başarılarımızı, hattâ dinin insana faydalı bir kurum olmasını, çürük inançlardan arınmasını da kösteklemişti; artık müstakil hiçbir sahamız kalmamıştı. İslâm gelenekçiliği telifçi görüşle birleşince, herşeyi batıdan aktarmak düşüncesi tamamiyle kök salmıştı. Böylece yalnız teknik malzeme ve eşya ithal edilmiyordu, tarih, coğrafya, dilimiz hakkındaki görüşler, eserler de batıdan aktarma idi. İnkılâp bu aktarmacılığı görmüş, dil, tarih alanlarına önem vermiş, böylece de tarih-dil kurumları ve sonraları da Ankara Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi kurulmuştur. Çünkü tarihlerimiz batı dillerinden çevirme idi. Türkiye coğrafyası bile Fransızca'dan çevrilmişti. Ortada Türk dili diye bir şey

yoktu. Dilimiz klişeleşmiş, grameri ile birlikte alınmış olan Arap-Fars dillerinin bir karması idi. İlk defa inkılâp bu alandaki autonomi'yi sağlamıştır. Bugün artık hızlı bir gelişme içinde bulunan bir Türk dilinin varlığından konuşulabilir. Bugün artık Türkiye coğrafyası batı dillerinden yapılmış bir çevirme değildir; bugün artık tarihimiz bir çevirme olmaktan kurtulma yoluna girmek üzeredir.

Gerçi hâlâ şurada burada batılıların bize bastığı damgalar olduğu gibi sürüp gidiyor; meselâ Türklerin nomad bir millet olduğu, Türklerin sadece bir «at-kültürü»ne sahip olduğu iddiası gibi. Bu gibi iddiaları biz incelemeden kabullendik; fakat şöyle bir soru sorulmuyor: Nomad bir millet nasıl olur da bir imparatorluk kurabilir ve askerlik alanında bu kadar büyük başarılar gösterebilir; üstelik batılılara askerliği öğretebilir?¹ Fakat batılı yazarlar Hristiyanlık-İslâmlık zıtlığından hareket ederek Türkleri küçük görmek ve göstermek istemişlerdir. Asıl korkunç olan da, bizim bu önyargıları araştırmadan kabullenmiş olmamızdır. Bütün bu önyargılardan ancak tarihimizi bilmek ve «tarihî» düşünmek suretiyle kurtulabiliriz. Ancak «tarihî» düşünmek suretiyle hem geçmişten faydalanabiliriz, hem de fosilleşmiş geleneklerden sıyrılabiliriz.

Batıda da aynı şeyler olup-bitmiştir. Batı da yüzyıllar boyunca dinî-statik gelenekçiliğin boyunduruğundan kurtulamamış; din uğruna insanlara işkence yapmaktan, onları diri diri yakmaktan, «cadı»larla savaşmaktan kendini alamamıştır.² Fakat batı bunlardan kurtulmayı başarmıştır. Gerçi bu kurtuluş kolay olmamış, batının kucağına hazır olarak düşmemiştir. Batı onu, bu uğurda giriştiği kendi çabalarıyla, yüzyıllarca yaptığı mücadelelerden sonra gerçekleştirmiştir. Fakat *şark* hazır konmak istemiştir. Şark, batının yüzyıllarca süregelen mücadeleleri sonunda elde ettiğini, hazır bir eşya gibi ithal etmek istiyor. Halbuki batı, Renaissance, Humanism, Reformation gibi fikir akımlarıyla kilisenin skolastik dünya-görüşünden kurtulabilmiştir. Batının Ortaçağında kendisine bir zından gözüyle bakılan real

¹ Bilindiği gibi batılıların millî orduları yoktu. Onların ancak eğitim görmemiş ücretli orduları vardı. İlk defa Osmanlı İmparatorluğu ile harp sahalarmında temas edip, Osmanlı ordularının üstünlüğünü gördükten sonra, ancak 17. asrın ortalarında, eğitim görmüş, millî ordular kurmağa başlamışlardır.

² Wiedertaeufer'lerde olduğu gibi.

dünya, içinde yaşadığımız dünya, yeni baştan bir mâna kazanmış, zindan olmaktan çıkmış; insan da autonom bir varlık olma yolunu tutmuştur. Halbuki Şark, insan autonomi'sinin mâna-sını bile kavramadan, ona dayanan kurumları alabileceğini sanmıştır. İşte bu mümkün değildir. Çünkü Batı, insanın autonomi'sini, felsefesi ile, ilmi ile bu alandaki mücadeleleriyle elde etmiştir. Batı onu ne hazır bulmuş, ne de herhangi bir yerden ithal etmiştir.¹

Tarihte ilk defa Kant insanın autonomi'sini felsefe bakımından temellendirmiştir. Autonom bir varlık olan insan, şunun veya bunun için bir vasıta olarak kullanılamaz; hattâ insan Tanrı için bile bir vasıta olamaz. Kant için ancak eşya veyahut hayvan bir vasıta olarak kullanılabilir. İnsanla eşya ve hayvan arasında çok önemli bir fark vardır: Eşyanın, hayvanın bir *fiatı*, maddî bir değeri vardır; onlar başkasına devredilebilir, satılabilir; bir şahıs olan insanın ise «mutlak» bir kıymeti vardır. Bundan dolayı şahıs olan insan, ne başkasına devredilebilir, ne de herhangi bir şey için bir vasıta olarak kullanılabilir. İnsan *kendi başına bir gayedir*. Fakat insan bu autonomi'sini kendisi elde etmiştir; ona herhangi bir kimse tarafından verilmemiştir. Bu, Kant'ın şu fikrinde açık olarak ortaya çıkar: Tabiat hayvanı hazır veyahut yarıhazır kabiliyetlerle donatmıştır; insan ise hazır hiçbir şeyle donatılmamıştır; tabiat onu ancak sahip olduğu kabiliyetlerin «çekirdek»leriyle donatmış, onları geliştirmeyi de kendisine bırakmıştır. Tabiat insanı dünyaya fırlatmış ve ona sanki şunu söylemiştir: Eğer sen günün birinde bir başarıya, bir mutluluğa erişersen, bunu sen başka hiçbir kuvvete, hiçbir varlığa değil, yalnız ve yalnız kendine borçlusun; en alt basamakta bulunmak da, en üst basamakta bulunmak da senin kendi es-rindir. Başka bir kimsenin, hattâ tabiatüstü, insanüstü bir varlığın da sana yardımı dokunmamıştır.²

¹ Biz batıdan cumhuriyet gibi insan autonomi'sine, hürriyetine, eşitliğine dayanan bir müesseseye aldık; fakat bugün yine yeniden Cumhuriyet Senatosunda kadınların tekrar kafes arkasına girmeleri tartışılıyor. Bu da gerçek bir insan autonomi'si ve insan ide'sine sahip olabilmek için Şark-İslâm gelenekçiliğinden kurtulmanın ne kadar zarurî olduğunu ve Atatürk'ün bu hususta ne kadar haklı olduğunu gösteriyor.

² I. «Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht,» Bd. 4, Ernst Cassirer - Ausgabe.

II. «Über Paedagogik,» Bd. 8.